

Оліяр М.П.

Зміст та структура комунікативно-стратегічної компетентності вчителя початкових класів

*Оліяр Марія Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

Анотація. У статті проаналізовані основні наукові підходи до характеристики комунікативно-стратегічної компетентності вчителя початкової школи. Подане авторське визначення цього поняття. Розроблена структура комунікативно-стратегічної компетентності, розкритий зміст її компонентів.

Ключові слова: *вчитель початкових класів, комунікативна компетентність, комунікативно-стратегічна компетентність, структура комунікативно-стратегічної компетентності, зміст комунікативно-стратегічної компетентності.*

Суттєві зміни в системі вищої освіти України на сучасному етапі, пов'язані з переходом до ринкової економіки, інтеграцією в європейський та світовий освітній простір, зумовлюють нові підвищені вимоги до професійної підготовки спеціалістів різних галузей, у тому числі й педагогів. Йдеться насамперед про підготовку компетентного педагога, який не лише здатний реалізувати відомі технології та методики в процесі професійної діяльності, але й сам може ставати творцем нових творчих підходів у навчанні й вихованні школярів. Зокрема, важливою складовою готовності майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності є їх комунікативно-стратегічна компетентність, яка найбільш ефективно формується в процесі викладання дисциплін лінгвістичного циклу. Однак у педагогічній теорії та практиці підготовки педагогів для початкової школи існує низка суперечностей, яка не сприяє ефективному формуванню даної професійної якості. Недостатньо розроблена ця проблема в науково-теоретичному плані, не створене науково-методичне забезпечення процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів. Загалом можна констатувати, що професіоналізація викладання лінгвістичних дисциплін мало пов'язана з формуванням фахових компетенцій студентів. Усе це зумовлює актуальність наукового дослідження даної проблеми.

Сьогодні ця проблема продовжує привертати увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників (А.Анісімова, Н.Гальська, В.Карасик, О.Коротєєва, Н.Копилова, А.Міхіна, А.Насиханова, Ю.Романенко, Л.Скуратівський, Ю.Солоднікова, Т.Тимофєєва, Л.Фаришев, Л.Ягеніч, М.Canale, M. Swain, R.Oxford, S.Savignon, J.A. van Ek, A.U.Chamot та ін.). Завдання формування стратегічної компетенції у процесі навчання іноземної мови визначене також у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти [1], де комунікативні стратегії розглядаються як спосіб розв'язання комунікативних завдань.

Однак слід зазначити, що хоча з часу започаткування дослідження стратегічної компетенції минуло вже понад три десятки років, до сьогодні між ученими немає єдності щодо трактування цього поняття. Дане питання розроблялося вченими в основному стосовно процесу міжкультурного спілкування та навчання студентів і учнів загальноосвітньої школи іноземної мови, у той час як особистісно-професійні аспекти, які уможливають реалізацію стратегічного підходу до комунікативної взаємодії в інших сферах, тривалий час не були об'єктом уваги науковців. Це відобразилося як на стані наукової та методичної розробки проблеми, так і її практичному аспекті.

Тому метою статті є розкрити сутність комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Для цього необхідно вирішити такі завдання: 1) проаналізувати основні наукові підходи до визначення поняття “комунікативно-стратегічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів”; 2) визначити зміст та структуру комунікативно-стратегічної компетентності.

Матеріалом для дослідження слугували праці науковців, у яких розкриваються основи теорії комунікації (К.Апель, Ю.Габермас, Х.Гадамер, О.Гойхман, А.Димер, В.Кульман, Т.Надіїна та ін.); особистісного зростання людини у процесі комунікативної взаємодії (Г.Андреєва, Л.Виготський, Е.Ільєнков, Я.Коломінський, Г.Костюк, О.Леонтьєв, М.Лісіна, А.Мудрик, С.Рубінштейн та ін.), психолого-педагогічні теорії особистості та її розвитку в процесі діяльності (Б.Ананьєв, О.Бодальов, Л.Виготський, Г.Костюк, С.Рубінштейн, Б.Теплов та ін.)

тощо. Основними методами виступили аналіз психолого-педагогічної літератури, порівняння, класифікація, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження.

Виникнення поняття “стратегічна компетентність” пов'язане зі спробами розробки зарубіжними вченими моделі комунікативної компетентності. Загальну наукову тенденцію дослідження мови як соціального процесу запропонував Д.Хумес у 1972 році, а 1980 року М.Кенел і М.Свейн (M.Canale and M.Swain) здійснили вдалу спробу створення моделі комунікативної компетентності, яка об'єднувала чотири компоненти: граматичну, соціолінгвістичну, дискурсивну та стратегічну компетентності. Однак названі вчені від самого початку досить вузько трактували це поняття як володіння стратегіями спілкування для компенсації непорозумінь, викликаних недостатньою комунікативною компетентністю співрозмовників або умовами ситуації спілкування, а також вміння вибрати вірну стратегію з метою підвищення ефективності комунікації в названих ситуаціях [5 с. 13]. Деякі науковці розглядають стратегічну складову як компенсацію недостатньої обізнаності в окремих аспектах комунікативної компетентності, спосіб уникнення паузи в спілкуванні [3, с. 38]; як мовну маніпуляцію з метою досягнення комунікативної мети [4, с. 176-177]; здатність компенсувати недостатність знань іноземної мови, а також брак соціального і мовленнєвого досвіду в процесі спілкування [2, с. 326].

Однак ми не можемо погодитися з твердженням, що стратегічна компетентність/компетентність стосується лише проблем викладання іноземної мови. Безвідносно до будь-якої з мов людське спілкування не буде успішним та ефективним без попереднього стратегічного планування і тактичного втілення. Особливо це стосується сфери педагогічної діяльності, де вміння професійно-педагогічне спілкування є однією з вирішальних умов ефективності навчально-виховного процесу. Звичайно, не всі ситуації спілкування попередньо стратегічно проробляються вчителем, часто виникають і спонтанні комунікативні ситуації. Однак досконале володіння стратегіями і тактиками вербального та невербального спілкування за цих умов може виконати ту компенсаторну функцію, на якій наголошують учені.

Розглядаючи комунікативну компетентність як системне утворення, вчені створили чимало моделей, які представляють її компоненти (М.Кенел та М.Свейн, Л.Бахман і А. Палмер М.Халідей, Р.Кліффорд, М.Вячютнев, Н.Гез, В.Коккота, В.Топалова та ін.). Однак вважаємо, що в жодній із запропонованих вченими моделей стратегічна компетентність не представлена належним чином, ця складова вимагає суттєвого доповнення. Більше того, жодна з виділених складових комунікативної компетентності (лінгвістична, прагматична, дискурсивна, мовна, мовленнєва, соціолінгвістична, країнознавча, лінгвокраїнознавча, ілокутивна та ін.) не можуть бути реалізовані, якщо не включатимуть стратегічної складової, тобто стратегічна компетентність є однією з ключових системотворчих компонентів комунікативної компетентності, оскільки для будь-якого з компонентів характерна стратегічність як невід'ємна ознака свідомої діяльності, що виявляється в цілеспрямованості та впорядкованості цієї діяльності. Тому другорядна роль стратегічної компетентності, яка донедавна була їй притаманна, сьогодні суттєво змінюється, оскільки все більше науковців доводять, що ця складова є одним з продуктивних способів підвищення ефективності комунікативної компетентності, так як максимально наближає мовця до реальної ситуації спілкування. Доречно згадати, що й основою компетентнісного підходу у вищій професійній освіті також є максимальне наближення студента до умов його майбутньої професійної діяльності. Таким чином, саме стратегічна компетентність/компетентність є тією складовою комунікативної компетентності, яка забезпечує реалізацію її сутнісних ознак та пронизує всі структурні компоненти.

Розробляючи структуру комунікативно-стратегічної компетентності, насамперед сформулюємо кілька важливих положень. У першу чергу необхідне обґрунтування терміну “комунікативно-стратегічна компетентність”. Як відомо, поняття стратегії і стратегічної діяльності може стосуватися різних сфер життєдіяльності людини (політики, військової справи, бізнесу тощо), а не лише комунікації. Тому вважаємо за потрібне використовувати в нашому дослідженні саме поняття “комунікативно-стратегічна компетентність”, оскільки загальновідомо, яке значення має в науці точність та однозначність термінологічного апарату. По-друге, стратегічне спрямування може мати не лише мовленнєва діяльність вчителя, але багато інших видів його професійної діяльності (ми вже наголошували на системотворчій природі стратегії). І, нарешті, таке термінологічне позначення, на наш погляд, однозначно вказує на належність даної компетентності до ієрархії компетенцій, що складають комунікативну компетентність як системне явище.

У результаті здійсненого нами теоретичного аналізу наукових підходів до характеристики стратегічної компетентності можемо констатувати, що комунікативно-стратегічна компетентність

вчителя початкових класів являє собою інтегративну єдність особистісних і професійно значущих якостей педагога, набуту в процесі спеціально організованого навчання, яка включає систему цінностей, мотивів, емоцій, пізнавальних відношень, науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, поведінкових компонентів, здатностей, спрямованих на адекватний добір і реалізацію відомих комунікативних стратегій і тактик та конструювання нових у запланованих чи непередбачуваних ситуаціях професійної комунікації з метою здійснення успішної педагогічної взаємодії в комунікативному середовищі початкової школи, підвищення ефективності професійної комунікації та досягнення результативності комунікативно-стратегічної діяльності вчителя, забезпечення його успішної професійної адаптації та самореалізації, а також здатність педагога якісно організувати процес формування комунікативної компетентності молодших школярів.

Як інтегративна цілісність стратегічної та комунікативної складових, що реалізується шляхом використання комунікативних умінь у процесі продукування і використання комунікативних стратегій і тактик, комунікативно-стратегічна компетентність вчителя початкової школи включає низку взаємопов'язаних компонентів, а саме: ціннісно-мотиваційний, когнітивний (інформаційно-комунікативний), стратегічно-праксеологічний, операційно-дійовий, рефлексивно-емпатійний, фатичний, афективний, конативний. Змістове наповнення названих компонентів ми визначили на основі аналізу наукових підходів до розробки структури комунікативної компетентності та місця в ній стратегічної компетенції, а також з урахуванням основних характеристик освітньої галузі "Початкова освіта".

Ціннісно-мотиваційний компонент відображає педагогічні цінності, потреби, ідеали, переконання, ставлення, життєві принципи і цілі вчителя початкової школи, пов'язані з цілями і завданнями формування власної комунікативно-стратегічної компетентності та здійснення відповідної роботи в школі. Цей компонент виявляється в потребі здобувати відповідні знання, прагненні до їх самостійного пошуку, бажанні застосовувати знання, вирішуючи різноманітні педагогічні і життєві ситуації, інтересі до творчого пошуку самостійних ідей, рішень, прагненні до професійної самореалізації; мотивації навчальної роботи молодших школярів, забезпеченні їх зацікавленості у вивченні лінгвістичних дисциплін, оволодінні навичками культури спілкування. Компонент забезпечує становлення ціннісних орієнтацій вчителя на основі вивчення і засвоєння соціального і культурного досвіду народу, норм соціальної поведінки та способів мислення, характерних для даної національної культури. Цей компонент реалізується через мотивацію, яка відображає внутрішню суб'єктивну значущість цілей комунікативно-стратегічної діяльності, суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі комунікації через інтереси, потреби, внутрішні стимули особистості.

Когнітивний (інформаційно-комунікативний) компонент передбачає наявність у майбутнього вчителя знань про сутність та мету педагогічної професії та себе як майбутнього педагога; знання про принципи комунікативно-стратегічної діяльності вчителя; лінгвістичні знання, а також знання про культуру педагогічного спілкування, сутність комунікативно-стратегічної компетентності, основні різновиди комунікативних ситуацій, комунікативні стратегії й тактики та способи їх використання в конкретних комунікативних ситуаціях; знання про вікові особливості дітей молодшого шкільного віку; розуміння закономірностей формування комунікативної компетентності молодших школярів; уміння використовувати власну ерудицію з метою підтримання інтересу до спілкування.

Стратегічно-праксеологічний компонент відображає сутність комунікативно-стратегічної компетентності як ефективної організації діяльності вчителя, а також сутність стратегії як системи ефективних нормативних дій, які дають бажаний результат. Цей компонент розкриває перцептивну та інтерактивну функції спілкування і включає: вміння добирати доречні комунікативні стратегії як способи ефективної організації комунікативної взаємодії відповідно до комунікативної ситуації, тактики їх реалізації; володіння такими мислительними операціями, як аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, порівняння, систематизація, узагальнення; вміння планувати педагогічний дискурс та управляти ним; регулювати відносини зі співрозмовником у випадку виникнення труднощів у спілкуванні, перешкоджати розриву в спілкуванні; створювати емоційний комфорт для себе і співрозмовника в нестандартній ситуації спілкування.

Операційно-дійовий компонент має дві складові: а) особистісна складова комунікативно-стратегічної компетентності вчителя включає комунікативні вміння: слухати співрозмовника, адекватно сприймати сказане, реагувати на його зміст відповідно до умов спілкування та особливостей партнера, добираючи необхідні мовленнєві засоби, які забезпечують адекватне сприйняття, вираження і вплив мовлення, прогнозувати наслідки власних висловлювань та вчасно корегувати їх, дискутувати, добирати належну аргументацію, відстоювати свою точку зору, уміння

застосовувати знання основ комунікативістики та культури спілкування в різних професійних ситуаціях, у процесі формування комунікативної компетентності молодших школярів; вміння використовувати відомі методи, прийоми, технології навчання, колективні, групові та індивідуальні форми; гностичні вміння (аналізувати власну професійну діяльність та здійснювати роботу з самовдосконалення, вивчати та узагальнювати досвід колег з проблеми формування комунікативної компетентності молодших школярів, займатися самоосвітою, реалізовувати нові методичні ідеї, педагогічні інновації); вміння структурувати навчальний матеріал відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів; вміння активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів та організації їх продуктивної роботи; дослідницькі та творчі вміння (здійснення педагогічних досліджень з проблеми формування комунікативної компетенції молодших школярів, постановка наукових експериментів, підготовка доповідей, створення нових програм, навчально-методичних посібників тощо); організаційні вміння (організація навчально-пізнавальної діяльності учнів з метою формування їх комунікативної компетентності, використання різноманітних видів і форм навчання в початковій школі, керівництва позаурочною і позакласною роботою); б) методична складова: знання про мету, завдання і зміст лінгвістичної підготовки молодших школярів на сучасному етапі розвитку шкільної освіти; шляхи реалізації принципів формування комунікативної компетентності молодших школярів; зміст комунікативної компетентності учнів початкових класів відповідно до Державного стандарту загальної початкової освіти; знання про структуру, зміст діючих навчальних програм, підручників та посібників з української мови для початкової школи; аналітико-синтетичні, прогностичні, проектно-конструювальні вміння (аналіз навчальних програм, методичних матеріалів, підручників для початкової школи, виявлення проблем у комунікативній сфері, їх аналіз, класифікація, аналіз наукових підходів до їх вирішення, вибір методів, прийомів та засобів, прогнозування їх ефективності та результатів навчально-виховної діяльності; проектування та конструювання процесу навчання, змісту та структури навчальних занять, нових методичних прийомів і засобів, технологій навчання і виховання тощо); володіння методикою контрольної-оцінювальної діяльності.

Рефлексивно-емпатійний компонент передбачає здатність учителя до самоаналізу та самооцінки своїх внутрішніх психічних станів як передумови власної комунікативної діяльності; обдуманість комунікативних дій; усвідомлення того, як співрозмовник сприймає особливості особистості педагога, когнітивні уявлення та емоційні реакції; вміння встановлювати предметно-рефлексивні відносини в процесі спільної комунікативної діяльності; усвідомлення значення толерантності в комунікативних відносинах; віддання переваги позитивній оцінці співрозмовника; здатність зрозуміти іншу людину, її внутрішній світ, поставити себе на її місце; здатність до співпереживання, емоційного відгуку на почуття іншої людини; готовність надати емоційну підтримку співбесідникові; емоційна оцінка власної участі у спілкуванні; розуміння внутрішнього стану школярів, врахування їх інтересів, світогляду, особистого досвіду; бажання і здатність надати необхідну допомогу учневі в різних ситуаціях спілкування на рівнях “учень-учень”, “учень-вчитель”, “учень-батьки” тощо.

Фатичний компонент стосується психологічної та соціальної сторін комунікативно-стратегічної компетентності і включає використання стереотипних мовленнєвих засобів ритуального характеру (кліше і формул мовленнєвого етикету), які: мають спільне значення для всіх учасників взаємодії; відображають типову комунікативну ситуацію та її компоненти; слугують для встановлення комунікативного контакту, привернення уваги, підготовки до сприйняття повідомлення; підтримки комунікативної ситуації, забезпечення подальшого спілкування; започатковують певний тип відносин між комунікантами, спілкування у певній тональності відповідно до соціальних ролей учасників спілкування; допомагають підтримати доброзичливу атмосферу, налагодити взаєморозуміння.

Афективний компонент комунікативно-стратегічної компетентності вчителя початкових класів пов'язаний з емоційним ставленням до процесу спілкування, внутрішнім переживанням особистістю комунікативних ситуацій та їх наслідків, переживанням співпричетності до комунікативних подій, здатністю не втрачати почуття міри в критичних, конфліктних ситуаціях; вмінням доречно використовувати афективну лексику в процесі комунікації; впливати на емоційний стан співрозмовника, викликати в нього позитивні емоційні реакції, усувати вияви негативних емоцій.

Когнітивний компонент об'єднує феномени, пов'язані з комунікативною поведінкою майбутнього педагога, яка визначається інтеріоризованими комунікативними нормами та цінностями. Ці феномени виявляються у двох вимірах: а) у внутрішніх діях стосовно самого себе (суб'єкт-суб'єктному чи суб'єкт-об'єктному ставленні до себе, самосприйнятті, самохваленні чи самоосуді, самоконтролі, самооцінці, самокорекції тощо); б) набір дій (реакцій), вчинків педагога

(свідомих чи несвідомих) у процесі професійного спілкування, їх відповідність поведінковим нормам (поведінковий етикет, манера поводження, дотримання правил чемності і ввічливості, сукупність правил, традицій і умовностей, прийнятих у суспільстві, у сфері професійної діяльності).

Висновки. Таким чином, комунікативно-стратегічна компетентність вчителя початкових класів – поняття складне, багатоаспектне, динамічне. Ця інтегративна якість педагога включає низку компонентів, кожен з яких характеризується певними показниками. Змістове наповнення компонентів корегується у зв'язку з розвитком наукових досліджень у галузі комунікації, реформуванням системи вищої педагогічної освіти та суспільними вимогами до рівня професійної підготовки педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь; более 2000 единиц / Щукин А.Н. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.
3. Ягеніч Л. В. Зміст стратегічної компетенції в оволодінні молодшими школярами іншомовним аудіюванням / Ягеніч Л.В. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Педагогіка та психологія. – 2005. – Вип. 9. – С. 38-44.
4. Anisimova A. I. The Problem of Strategic Competence in the Context of Cultural Awareness / Anisimova A.I. // Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ: науковий вісник кафедри КНЛУ Linguarum – VIII. Філологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2000. – № 1-А. – С.176-177.
5. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy / Canale M. // Language and Communication / J.C. Richards, R.W. Schmidt (eds). – London & New York: Longman, 1983. – P. 2-27.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Zahal'noyevropeys'ki Rekomendatsiyi z movnoyi osvity: vyvchennya, vykladannya, otsinyuvannya [The pan-European Recommendations on linguistic education: studying, teaching and evaluation] / [nauk. red. ukrayins'koho vydannya doktor ped. nauk, prof. S.Yu. Nikolayeva]. – K. : Lenvit, 2003. – 273 s.
2. Shchukyn A. N. Linyhvydydaktycheskyy entsyklopedycheskyy slovar'; bolee 2000 edynyts [The didactic-linguistic dictionary; more than 2000 items] / Shchukyn A.N. – M. :Astrel': AST: Khranytel', 2007. – 746 s.
3. Yahenich L. V. Zmist stratehichnoyi kompetentsiyi v ovolodinni molodshymy shkolyaramy inshomovnym audiyuvannyam [The content of strategic competence in the process of mastering of foreign language listening and comprehension skills by elementary school students] / Yahenich L.V. // Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho linyhvystrychnoho universytetu. Seriya Pedahohika ta psykholohiya. – 2005. – Vyp. 9. – S. 38-44.
4. Anisimova A. I. The Problem of Strategic Competence in the Context of Cultural Awareness / Anisimova A.I. // Mova, osvita, kul'tura : naukovy paradyhmy i suchasnyy svit: naukovyy visnyk kafedry KNLU Linguarum – VIII. Filolohiya. Psykholohiya. Pedahohika. – K., 2000. – № 1-A. – S.176-177.
5. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy / Canale M. // Language and Communication / J.C. Richards, R.W. Schmidt (eds). – London & New York: Longman, 1983. – P. 2-27.

Oliyar M.P. The content and structure of communicative-strategic competence of elementary school teacher

Abstract. The article analyzes the main scientific approaches to the characteristic of communicative-strategic competence of elementary school teacher. It also provides the author's definition of the above mentioned concept. The author describes the structure of communicative-strategic competence, as well as its components.

Key words: *elementary school teacher, communicative competence, communicative-strategic competence, the structure of communicative-strategic competence, the content of communicative-strategic competence.*

Олияр М.П. Содержание и структура коммуникативно-стратегической компетентности учителя начальных классов

Аннотация. В статье проанализированы основные научные подходы к характеристике коммуникативно-стратегической компетентности учителя начальной школы. Подано авторское

определение этого понятия. Разработана структура коммуниктивно-стратегической компетентности, раскрыто содержание ее компонентов.

***Ключевые слова:** учитель начальных классов, коммуниктивная компетентность, коммуниктивно-стратегическая компетентность, структура коммуниктивно-стратегической компетентности, содержание коммуниктивно-стратегической компетентности.*